

Усар І.І.

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА В СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

У статті обговорюється вплив воєнного стану, введеного в Україні в 2022 році, на сферу вищої освіти. Зазначено, що введення воєнного стану призвело до тимчасового обмеження конституційних прав і свобод, включаючи право на освіту, згідно з Указом Президента України. Наголошено на труднощах, які виникли через переміщення населення та пошкодження освітніх закладів внаслідок воєнних дій. Зазначається, що розвиток освіти завжди вважався ключовим фактором прогресу, але сучасні обставини створюють негативні виклики для системи освіти. В тексті також зазначається, що вирішення цих проблем є необхідним для відновлення інтелектуального та духовного потенціалу нації та виходу України на світовий рівень. Також висвітлено стратегічне бачення розвитку України, яке базується на забезпеченні національних інтересів та виконанні міжнародних зобов'язань. У зв'язку з воєнною ситуацією в Україні, дистанційне навчання та інформаційно-комунікаційні технології стали вирішальними засобами взаємодії закладів вищої освіти зі студентами. Університети швидко адаптувалися до складних умов, використовуючи сучасні цифрові технології. Проте, не дивлячись на наявність ресурсів, виявлено проблеми в реалізації дистанційного навчання, такі як недостатній рівень технічного забезпечення, готовності викладачів та студентів до цифрового формату. Запропоновано перспективні напрями для поліпшення цифрової освіти. У статті також розглянута проблема фінансування вищої освіти в Україні. Звернено увагу на зменшення видатків на освіту через перерозподіл бюджетних коштів під впливом воєнної ситуації. Розглянута важливість матеріально-технічної організації закладів вищої освіти в умовах війни в Україні. Також підкреслюється важливість розширення міжнародної співпраці в галузі вищої освіти під час воєнного стану. Вказано на можливості обміну досвідом, залучення іноземних студентів та фахівців, а також міжнародну підтримку для реставрації та розвитку освітньої інфраструктури, що постраждала внаслідок війни.

Ключові слова: освіта, дистанційне навчання, фінансування, видатки, воєнний стан.

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану сучасна державна політика в сфері вищої освіти стикається з низкою серйозних викликів, які вимагають не лише невідкладних заходів, але й стратегічного переосмислення підходів до організації освітнього процесу. Воєнний стан накладає серйозні обмеження на різні сфери життя суспільства, включаючи освіту, що створює необхідність адаптації вищої освіти до нових реалій. Забезпечення якісного освітнього процесу в умовах кризи вимагає від держави високоорганізованої та гнучкої політики, спрямованої на збереження академічних стандартів, підтримку студентського середовища та дотримання безпеки в закладах освіти. У цьому контексті важливо розглядати державну політику в галузі вищої освіти як ключовий елемент сталого розвитку суспільства під час війни, сприяючи не лише збереженню, але й розвитку інтелектуального потенціалу країни в умовах труднощів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Робота ґрунтується на аналізі законодавства

України, науково-методичної літератури, методичних посібників, наукових статей, періодичних видань та напрацювань сучасних та попередніх вчених і дослідників, в яких висвітлено особливості функціонування закладів вищої освіти в період дії правового режиму воєнного стану та трансформації освітнього процесу, серед них: Т. О. Губанова [1], Н. Л. Губерська, С. О. Сисова [4], В. В. Сиченко [5] та інші.

Постановка завдання. Метою статті є: визначення аспектів впливу воєнного стану на вищу освіту, аналіз викликів та проблем у сфері вищої освіти під час війни, окреслення шляхів вирішення цих проблем, огляд фінансових аспектів вищої освіти, дослідження важливості матеріально-технічної організації та міжнародної співпраці в галузі вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Воєнний стан в Україні, введений Указом Президента України № 64 / 2022 від 24 лютого 2022 року, став стартом для трансформації усіх сфер суспільного життя,

але найбільш це вплинуло на сферу організації навчання в закладах вищої освіти, що підтверджується положенням пункту 3 зазначеного Указу, де передбачено, що у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, в тому числі і право, передбачене статтею 53 Конституції України [1, с. 24].

Порушене війною гарантоване міжнародними актами та Конституцією України право на освіту обґрунтовує необхідність якісно нового науково-прикладного переосмислення процесу освіти, пошуку нових інноваційних рішень, вчасному та релевантному реагуванню на виклики сьогодення, спричинені трансформацією відносин та зв'язків між усіма учасниками освітнього процесу [1, с. 24].

Розвиток освіти завжди визначався як ключовий фактор прогресу, сприяючи розвитку культури та економіки, а також виявляючи потенціал людей. Однак сучасні обставини створюють низку негативних викликів для системи освіти. Основним чинником є примусове переміщення значної кількості населення України та пошкодження освітніх закладів через воєнні дії. Понад 10 мільйонів людей змінили своє місце проживання внаслідок війни, а близько 2 тисяч освітніх закладів зазнали бомбардувань та обстрілів, багато з них були повністю зруйновані. Деякі вищі навчальні заклади змушені були переїхати в безпечніші регіони. Кількість людей, які стали жертвами війни, постійно зростає. На додаток до цього, існують проблеми в освіті, які виникли перед епідемією COVID-19 та військовими подіями, і які будуть важливими для вирішення в післявоєнний період [5, с. 150].

Будівництво та реформування системи освіти є основою для відтворення інтелектуального та духовного потенціалу нації, виходу української науки, техніки і культури на світовий рівень, а також для національного відродження, формування державності та демократизації суспільства в Україні.

Стратегічне бачення розвитку України базується на забезпеченні національних інтересів і виконанні міжнародних зобов'язань, зокрема щодо переходу до сталого розвитку. Це включає в себе подолання дисбалансів в економіці, соціальній та екологічній сферах, побудову мирного та безпечного суспільства, забезпечення партнерської взаємодії різних сфер – від державних органів і місцевого самоврядування до бізнесу,

науки та громадянського суспільства, а також досягнення високого рівня науки, освіти та охорони здоров'я. Основним напрямком Стратегії сталого розвитку України до 2030 року є інноваційне спрямування, яке базується на активному використанні знань і наукових досягнень, а також стимулюванні інноваційної діяльності [7].

Як вже було зазначено, в результаті повномасштабного вторгнення РФ в Україну система вищої освіти стикнулася із рядом непередбачених проблем. В умовах військових дій надзвичайно важливим завданням вищої освіти є не лише забезпечення функціонування закладів вищої освіти та мінімізація втрат у сфері освіти, але і розвиток та вдосконалення освіти для забезпечення високої якості навчального процесу та підготовки сучасних фахівців.

В умовах війни та стресового впливу російської агресії в багатьох регіонах України, дистанційне навчання та інформаційно-комунікаційні технології стали основними та єдиними доступними засобами взаємодії зі студентами. Вищі оперативно відреагували на складні умови, адаптуючись до нових вимог і розробляючи адекватні заходи для переходу на дистанційні та гібридні форми навчання, з використанням сучасних цифрових технологій.

Це зумовило необхідність адаптації освітнього процесу до нових умов: перегляд організації навчання та комунікації, створення та використання цифрового освітнього контенту, організація самостійної роботи студентів, оцінка та перевірка навчальних результатів, підтримка високого рівня якості викладання та успішності студентів у новому форматі [2, с. 83].

Важливим фактором у подоланні кризової ситуації було те, що більшість вищів вже мали високий рівень цифровізації у своїй діяльності через пандемію COVID-19. У багатьох університетах були впроваджені електронні бібліотеки та відеолекції. Ті установи вищої освіти, які раніше активно вкладали ресурси в онлайн-програми та цифрові методи навчання, краще впоралися з адаптацією до нових умов навчального процесу.

Під час впровадження дистанційних та гібридних форм навчання університети робили все можливе для підтримки студентів, забезпечуючи їхній доступ до Інтернету, адаптованого програмного забезпечення, систем управління навчальним процесом, відеоконференцій та широко використовували соціальні мережі та електронну пошту.

Проте, практика показала, що в багатьох випадках наявних ресурсів було недостатньо для

ефективної організації онлайн-навчання. Багато студентів і викладачів були невідгодовані до такого переходу, що вплинуло на якість засвоєння матеріалу та успішність. Серед ключових викликів для університетів можна визначити недостатній рівень технічного забезпечення та готовності до використання інформаційно-комунікаційних технологій, проблеми з доступом до Інтернету та недостатню готовність викладачів до використання сучасних засобів комунікації та навчання через відсутність необхідних ресурсів та обладнання [2, с. 83].

З метою вдосконалення процесів цифровізації вищої освіти та створення ефективних навчальних процесів можливі наступні перспективні напрями:

- Збільшення обсягів інвестицій у технічне обладнання, програмне забезпечення, інформаційно-комунікаційні технології, а також розробка підручників, посібників, відеолекцій тощо.

- Забезпечення технічної підтримки викладачів і студентів через створення постійно діючих IT-служб, консультування студентів та розроблення цифрових керівництв для викладачів.

- Чітке визначення цілей використання кожної навчальної технології та досягнення конкретних результатів, таких як залучення студентів, підвищення їхньої мотивації, поліпшення якості навчання та успішності.

- Розширення використання соціальних мереж, інтерактивних методів, технологій штучного інтелекту, віртуальної та доповненої реальності та ін.

- Розроблення системи показників для оцінки результатів використання нових навчальних технологій.

- Адаптація навчальних програм до умов дистанційного та гібридного навчання та зміна вимог до кваліфікації фахівців, обумовлена цифровою трансформацією.

- Формування та розвиток нових цифрових освітніх та науково-дослідницьких платформ, об'єднання ресурсів вищих навчальних закладів та концентрація наукового та викладацького потенціалу України [4, с. 283].

Ще однією проблемою є фінансування вищої освіти. Освіта й наука в Україні завжди фінансувалися за залишковим принципом. Законом України «Про освіту» передбачається фінансування галузі у розмірі не менше 10% ВВП. Досягти такого рівня її фінансування ще не вдавалось ніколи. У проекті Державного бюджету України на 2022 р. уперше видатки на освіту зведеного бюджету 2022 року були передбачені у розмірі

понад 7% ВВП (392,2 млрд грн). Проте війна внесла свої корективи і Постановою Кабінету Міністрів № 401 від 1 квітня 2022 р. було здійснено перерозподіл державного бюджету України на 2022 р., якою збільшено обсяг видатків за програмою «Резервний фонд» на суму 73,3 млрд грн для фінансування потреб оборони та безпеки. У силу чого видатки на освіту скоротилися на 14 млрд грн за рахунок зменшення бюджетних асигнувань на забезпечення здобуття професійно-технічної та професійної освіти, наукової діяльності установ, надання освіти установами загальної середньої освіти державної форми власності, підготовки кадрів ЗВО, виплати академічних стипендій, освітніх субвенцій місцевим бюджетам та ін.[10].

Зазначимо, що частка витрат на вищу освіту у відсотках до видатків зведеного бюджету на освіту постійно зменшувалася і в останні роки наблизилася до рівня трохи вище, ніж 20%. Це обумовило необхідність диверсифікації джерел та форм фінансування розвитку вищої освіти України та діяльності бюджетних ЗВО. Зокрема використовувати такі форми фінансового забезпечення як кредитування та самофінансування (надходження плати за навчання та інші освітні послуги; надходження від наукової діяльності; надходження від господарської діяльності) [8].

Крім того, з 2020 р. було запроваджено новий механізм розподілу видатків державного бюджету між закладами вищої освіти, який не позбавив систему фінансування діяльності ЗВО низки недоліків. У ньому містяться певні дискусійні моменти щодо запропонованого переліку показників освітньої, наукової та міжнародної діяльності ЗВО, конкретних значень індикаторів, які використовуються для коригування обсягів їх фінансування

Суттєво зменшується обсяг державного замовлення на підготовку фахівців, і в умовах воєнного стану можна передбачити ще більше його скорочення. Це може сильно вплинути на регіональні університети, які не можуть розраховувати на велику кількість абітурієнтів, готових оплачувати навчання за власні кошти через низький рівень доходів населення та активні воєнні дії. Це може спричинити відтік студентів до великих обласних освітніх центрів, а також до вищих навчальних закладів у більш безпечних містах центральних і західних регіонів України [6].

Щоб уникнути відтоку студентів за кордон, необхідно вдосконалювати та реалізовувати освітню політику в державі так, щоб досягти позитивного значення так званого показника

«вхідної / вихідної мобільності студентів» (inbound / outbound ratio). У розвинутих країнах світу цей показник становить 10 / 1, у багатьох країнах Східної Європи – 3 / 1, в Україні – менше 1 / 1. Для врівноваження втрат і надходжень до ВВП України, важливо, щоб цей показник склав хоча б 3 / 1. Умови воєнного стану можуть збільшити це співвідношення в іншому напрямку.

Серед основних завдань державної політики України у сфері вищої освіти повинні бути:

– Створення комплексної системи стимулів для українських випускників шкіл, щоб вони вирішили навчатися в Україні (з урахуванням якості навчання, стипендій для талановитих студентів, програм обміну тощо).

– Використання частини коштів, отриманих від навчання іноземних студентів в Україні, для створення окремих державних фондів, які фінансуватимуть міжнародні обміни та стажування найкращих українських студентів.

– Стимулювання українських освітніх емігрантів до повернення, що є особливо важливим для післявоєнної відбудови країни [8, с. 7].

Окремим питанням постала матеріально-технічна організація функціонування ЗВО в умовах війни. Державною службою України з надзвичайних ситуацій Листом від 14.06.2022 р. № 03–1870 / 162–2 «Про організацію укриття працівників та дітей у закладах освіти» та на підставі пунктів 1 та 8 доручення Прем'єр-міністра України від 10.06.2022 № 14529 / 0 / 1–22 стосовно створення безпечних умов перебування у закладах освіти дітей, учнів, студентів і працівників з урахуванням збройної агресії російської федерації розроблено рекомендації з облаштування та організації укриття в об'єктах фонду захисних споруд цивільного захисту персоналу та дітей (учнів, студентів) закладів освіти. Зазначені рекомендації підготовлено з урахуванням вимог законодавства та досвіду організації захисту населення в умовах відбиття збройної агресії російської федерації. Питання фактичного облаштування захисних споруд цивільного захисту залишається на розсуд та за наявності можливостей самих ЗВО [1, с. 28].

Слід також зазначити, що умови воєнного стану визначають необхідність активного ведення дипломатії та розширення міжнародної співпраці в галузі вищої освіти. Міжнародна співпраця може стати ключовим інструментом для забезпечення якісної освіти та підтримки вищих навчальних закладів у важливий період конфлікту.

По-перше, обмін досвідом та найкращими практиками вищої освіти може виявитися корис-

ним для українських університетів. Співпраця з іншими країнами дозволить використовувати передовий досвід в організації дистанційного навчання, розробці інноваційних методик та підвищенні якості освіти.

По-друге, залучення іноземних студентів та фахівців може сприяти розширенню культурного та наукового обміну. Це не лише допоможе українським студентам та викладачам здобувати нові знання, а й створить сприятливі умови для встановлення міжнародних наукових партнерств.

По-третє, міжнародна співпраця може бути важливим фактором у залученні міжнародної підтримки для реставрації та розвитку освітніх закладів, що постраждали внаслідок війни. Залучення фінансової та технічної допомоги з іноземних джерел може сприяти відновленню освітньої інфраструктури та забезпечити студентам та викладачам необхідні ресурси для навчання та досліджень [3, с. 89].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Нині, в освітньому секторі ЗВО стикаємося з рядом складних викликів. Однією з основних проблем є пошкодження та знищення багатьох закладів вищої освіти, зокрема тих, що розташовані в зонах активних бойових дій. Це призвело до відтоку прогресивних наукових кадрів та зменшення кількості абітурієнтів, а також призвело до втрати наукового потенціалу України.

Вирішення цих проблем передбачає постійне і невід'ємне впровадження інноваційних методів та інструментів в освітній процес вищів. Сучасна вища освіта повинна поєднувати конкурентоспроможний попит та інноваційну наукову пропозицію, забезпечуючи адаптацію учасників освітнього процесу до нових умов. Однак важливо визнати ефективність традиційних інструментів освіти, оскільки їхнє органічне поєднання з інноваційними може досягти найвищого рівня ефективності у здобутті високого рівня знань.

Основними напрямками удосконалення ситуації в сфері функціонування закладів вищої освіти повинні бути максимальне залучення науковців до державних та регіональних програм; підвищення зацікавленості держави у вітчизняних спеціалістах через збільшення квот державного замовлення; збільшення видатків бюджету на відновлення пошкоджених та зруйнованих закладів; переосмислення значення та ролі майбутніх кадрів; організація комплексної державної підтримки та розробка соціальних програм з організації психологічних служб в закладах вищої освіти для підтримки морально-психологічного стану учасників освітнього процесу.

Подальші наукові дослідження можуть фокусуватися на розгляді стратегій інноваційного вдосконалення системи вищої освіти в умовах воєнного стану, враховуючи специфічні виклики, які виникають вна-

слідок дестабілізації суспільства. Також, важливим аспектом може бути вивчення ефективності міжнародної співпраці в умовах війни та її вплив на реставрацію та розвиток вищої освіти в країні.

Список літератури:

1. Губанова Т. О. Функціонування закладів вищої освіти в умовах воєнного стану: сучасний стан та перспективи. *Київський юридичний журнал*. Вип. 3. 2023. С. 23–31.
2. Марчук А. Якість вищої освіти в надзвичайних умовах: освітні втрати й дисфункції цифровізації вищої освіти та дистанційного навчання. *Соціально-економічні відносини в цифровому суспільстві*. № 1 (47). 2023. С. 80–89.
3. Шкарлет С. М. Освіта України в умовах воєнного стану. Інноваційна та проектна діяльність: науково-методичний збірник. Київ-Чернівці «Букрек», 2022. 140 с.
4. Сисоєва С. О., Осадча К. І. Стан, технології та перспективи дистанційного навчання у вищій освіті України. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2019. Т. 70. № 2. С. 271–284.
5. Сиченко В. В., Шевченко О. О., Рибкіна С. О. Проблеми системи вищої освіти в Україні та шляхи їх вирішення в післявоєнний період. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Сер.: Публічне управління та адміністрування*. Т. 33 (72). № 6. 2022. С. 149–155.
6. Вища та фахова передвища освіта в Україні у 2020 році: статистична інформація. Київ: Державна служба статистики України, 2021: веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 01.04.2024).
7. Проект Стратегії сталого розвитку України до 2030 року: веб-сайт. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/UNDP_Strategy_v06-optimized.pdf (дата звернення: 01.04.2024).
8. Шевчук І., Шевчук А. Освітня аналітика кризь призму війни: виклики та можливості для вищої школи України. *Економіка та суспільство*. 2022. № 39: веб-сайт. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-80> (дата звернення: 01.04.2024).
9. Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» № 64/2022 від 24 лютого 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022> (дата звернення: 01.04.2024).
10. Шевчук І. Нові соціально-економічні виклики для вищої освіти України в умовах воєнного стану. Науково-інформаційний вісник. *Науково-освітня дипломатія: нові виклики та завдання*. 2022. № 1 (111): веб-сайт. URL: <https://nanvou.org.ua/Publications/visnuku/2022> (дата звернення: 01.04.2024).

Usar I.I. STATE POLICY IN THE SPHERE OF HIGHER EDUCATION: TODAY'S CHALLENGES

The article discusses the impact of the state of war declared in Ukraine in 2022 on higher education. It highlights the temporary restriction of constitutional rights, including the right to education, due to the Presidential Decree. The challenges arising from population displacement and damage to educational institutions due to military actions are emphasized. Despite education traditionally being a key factor in progress, current circumstances pose negative challenges to the education system. The text underscores the necessity of addressing these issues for the restoration of the nation's intellectual and spiritual potential and positioning Ukraine on the global stage. The strategic vision for Ukraine's development, based on securing national interests and fulfilling international obligations, is also elucidated.

Given the wartime situation in Ukraine, distance learning and information-communication technologies have become crucial means of interaction between higher education institutions and students. Universities swiftly adapted to the challenging conditions by leveraging modern digital technologies. However, despite available resources, issues in implementing distance learning were identified, such as insufficient technical infrastructure and the readiness of teachers and students for the digital format. The article proposes prospective directions for improving digital education.

The text also addresses the problem of funding higher education in Ukraine, highlighting the reduction in education expenditures due to the reallocation of budgetary funds influenced by the wartime situation. The importance of the material-technical organization of higher education institutions in the conditions of war in Ukraine is emphasized. The significance of expanding international cooperation in the field of higher education during wartime is underscored, pointing out opportunities for exchanging experiences, involving foreign students and professionals, and securing international support for the restoration and development of the war-affected educational infrastructure.

Key words: education, distance learning, funding, expenditures, state of war.